

Inhoud

Kort voorwoord	9
1	
<i>'Ik besta uit literatuur, ik ben niets anders'. De Tao van Laurenzi-berg. Eerste pogingen. 'Beschrijving van een strijd'. Duizelingen en vrijgezellendom. 'Bruiloftsvoorbereidingen op het land'</i>	11
2	
<i>Eerste boekpublicatie: Betrachtung. Euforie van het schrijven. Het dubbelleven. Schrijven en beroep om den brode. Op kantoor. Bij je ouders wonen. De vader. Max Brod. Jodendom</i>	30
3	
<i>Meisjes met schrijven aan je binden. Eerste ontmoeting met Felice Bauer. De creatieve doorbraak. 'Het vonnis': door zichzelf verrast worden. De waarheid van het schrijven</i>	50
4	
<i>Brieven aan Felice. Daartussendoor 'De gedaanteverwisseling'. De kever en het niet geleefde leven. Familiebanden. De griezelige en de wellustige bezigheid. Ook om te lachen</i>	66

- 5
Het verlangen naar weidsheid en verte. 'De vermiste'. Nieuwe werelden. Families van het ergste soort. Aangekomen? Spoorloos verdwenen in het land van de onbegrensde mogelijkheden **79**
- 6
Het zwijgen van Felice. Benauwende nabijheid. Schrijven als verwijdering. Lucht om te ademen. Verloving. Grete Bloch. Het gerechtshof na het verbreken van de verloving. Het proces begint **99**
- 7
Schrijven in de oorlog. Het proces. Arrestatie zonder aanklacht. Verloren in de labyrinten van de rechtbank. De schuld van het schrijven. Duivelsdienst. De strafkolonie. Op het lijfgeschreven **119**
- 8
Tweede verloving. Schrijfasiel in de Alchimistensteeg. Metafysische verkenningen. 'De jager Gracchus' en 'Een plattelandsdokter'. Mythe en maatschappij: 'Bij de bouw van de Chinese muur'. Zionisme. 'Een verslag voor een academie' **143**
- 9
Bloedspuwing. Scheiding van Felice. De gedachtestroom in Zürich. Over zelfkennis, het onverwoestbare, God, het zijn en de vrije geest. Machtsgevoelens bij het schrijven. Oorlog, revolutie **168**
- 10
Julie Wohryzek. De 'Brief aan mijn vader'. Het geraffineerde spel met schuldgevoelens. Het komische mysterie van Odradek en 'De zorg van de huisvader' **186**

11

Gevangenschap en momenten van vrijheid. Brieven aan Milena uit Merano. De angst. Met Milena in het Wiener Wald. Gelukkige dagen en scheiding. Kafka's literaire resumé van deze geschiedenis **202**

12

De naakte mens. Het aarzelen voor de geboorte. Het slot als roman van het ter-wereld-komen. Geworteld in het dorp of verankerd in het slot. De implosie van de macht. Het slot van de vrouwen. Het slot als werkplaats van het schrijven **220**

13

Het testament. De zomer van 1923 in Müritz, met Dora Diamant. Bijna gelukkig. Poging tot leven en liefhebben in Berlijn. 'Het hol'. Een briefverhaal voor het meisje in het park. Het laatste verhaal: 'Josefine, de zangeres of het muizenvolk'. Einde **243**

Geraadpleegde literatuur **265**

Noot van de vertaler **269**

Kort voorwoord

Franz Kafka, die in 1883 in Praag ter wereld kwam, was bij leven alleen bij ingewijden bekend. Pas na zijn dood in 1924 in een ziekenhuis bij Wenen groeide de roem tot in het onmetelijke. In zijn onberispelijke proza zag men de afgronden van de twintigste eeuw weerspiegeld: de totalitaire dreiging en overweldiging, de metafysica op het punt van verdwijnen, de eenzaamheid van een op zichzelf teruggeworpen enkeling, maar ook de existentiële koppigheid en het verkapte komische van de uitzichtloosheid. Zo werd Kafka de misschien wel meest becommentarieerde auteur van de afgelopen eeuw. Inmiddels dreigt hij bijna onder de interpretaties te verdwijnen. Talrijke sporen leiden naar hem toe, vele missen ook hun doel, zoals de weg naar het slot in het niets en nergens verdwijnt.

Dit boek volgt één enkel spoor in het leven van Kafka, het eigenlijk meest voor de hand liggende: het schrijven zelf en zijn gevecht ermee. Zelf zei hij over zichzelf: 'Ik heb geen literaire belangstelling, maar besta uit literatuur, ik ben niets anders en kan niets anders zijn.'

Pas in de extatische toestand van het schrijven voelde Kafka zich werkelijk levend. De monsterlijke wereld die hij daarbij in het schrijven ontdekt, is de gewone, gezien vanuit het standpunt van iemand die aarzelt erin geboren te wor-

den. Daarom verdedigde hij zijn schrijven ook tegen alle andere eisen die het leven stelt. Dat riep schuldgevoelens bij hem op, die raken aan de donkerste kamers van het geheugen van de mensheid en aan de kwelling van religieuze zelfbeschuldigingen, maar die bij hem tegelijk bevrijdend terugslaan op het schrijven. Niemand anders heeft zoveel met zijn schuldgevoelens gedaan als Kafka. Overigens was hij ook niet ongevoelig voor de kleinburgerlijke laattundigheid jegens de literatuur. ‘Leg het op het nachtkastje,’ zei zijn vader, toen Kafka hem een van zijn weinige gepubliceerde teksten overhandigde. Zijn antwoord was de monstrueuze ‘Brief aan mijn vader’. Zijn schrijven was aan de vernedering ontworsteld. Maar uiteindelijk liet hij zich toch niet van de wijs brengen, en al helemaal niet door de familiebanden. Daarbij is een uniek oeuvre ontstaan, vol geheimen, waarvan Kafka zelf zei dat ‘de overwegingen waartoe zij aanleiding geven eindeloos zijn’.

En toch heeft hij teksten geschreven van een weergaloze helderheid en luciditeit. Zelden is de ambiguïteit van het leven zo duidelijk beschreven als bij Kafka. Zelf was hij ook niet ongevoelig voor de magie van zijn schrijven. In zijn dagboek noteert hij een keer: ‘Als ik in het wilde weg een zin opschrijf, bijvoorbeeld “Hij keek uit het raam”, is die al volmaakt.’

Kafka vormt een fascinerend voorbeeld van wat schrijven in extremis voor het leven kan betekenen, hoe alles eraan ondergeschikt kan worden, wat voor aanvechtingen en ogenblikken van geluk dat oplevert en welke inzichten er aan die existentiële grens dagen.

1

'Ik besta uit literatuur, ik ben niets anders'. De Tao van Laurenziberg. Eerste pogingen. 'Beschrijving van een strijd'. Duizelingen en vrijgezellendom. 'Bruiloftsvorbereidingen op het land'

Op 14 augustus 1913 schrijft Franz Kafka aan zijn verloofde Felice Bauer: 'Ik heb geen literaire belangstelling, maar besta uit literatuur, ik ben niets anders en kan niets anders zijn.' Daarmee wil hij Felice waarschuwen: schrijven is voor hem geen aangename bijzaak, geen compensatie voor de lasten die de beroepswerkzaamheden met zich meebrengen. Hij interesseert zich niet voor literatuur, hij is literatuur, geheel en al. Felice moest dat eindelijk begrijpen, anders klampt ze zich vast aan iemand die helemaal niet bestaat. Want ook voor hemzelf bestaat hij alleen in zijn schrijven, voor de rest is hij een 'lijk'. Als gelijkenis voor zijn relatie met de literatuur vertelt hij haar het verhaal van een duivelsuitdrijving: 'Er was eens een monnik, die had zo'n mooie, zoetgevooidde stem dat het een onbeschrijflijk genot was ernaar te luisteren. Toen een geestelijke die lieflijkheid op zekere dag ook had gehoord, zei hij: dat is niet de stem van een mens, maar van de duivel. In aanwezigheid van alle bewonderaars riep hij de demon op, die ook werd uitgedreven, waarop het lijk [...] ineenzakte en begon te stinken.'

Wat hij tegenover Felice niet zo duidelijk uitspreekt, maar wel in zijn dagboek noteert, is de nuchtere vaststelling dat een leven buiten de literatuur voor hem geen bekoring heeft, dat alles wat niet met schrijven te maken heeft hem alleen

maar tot last is. 'Ik haat alles wat geen betrekking heeft op literatuur, het verveelt me gesprekken te voeren [...] bezoeken af te leggen, lief en leed van mijn familie vervelen me hartgrondig. Gesprekken ontnemen aan alles wat ik denk elk belang, alle ernst, alle waarheid.'

Een andere dagboek aantekening luidt: 'De neiging om mijn droomachtige innerlijke leven op schrift te stellen heeft al het andere tot bijzaak gemaakt, waardoor het op een verschrikkelijke manier is verkommerd en niet ophoudt te verkommeren. Niets anders kan mij ooit tevredenstellen.'

Het is niet alleen het droomleven waardoor al het andere onbeduidend wordt, het is de lust van het schrijven die zo'n zuigkracht op hem uitoefent. De lust van het schrijven trekt hem dus bij de rest van de werkelijkheid vandaan, geeft het droomleven vorm en dringt daardoor het gewone leven binnen. Zo kan in het gewone het volstrekt ongewone, onheilspellende oplichten. Dit hele proces is zelf echter uiterst fragiel. 'Nu is mijn kracht voor die beschrijving uiterst onberekenbaar [...] Zo aarzel ik voortdurend, vlieg onophoudelijk naar de top van de berg, maar houd het daarboven nauwelijks een ogenblik uit.'

Op die momenten van welslagen is hij een ander dan anders: 'onverschrokken, onbeschat, machtig, verrassend, ontroerd.' Zo kent men hem niet. Zoals Antaeus een reus wordt als hij met zijn voeten de grond raakt, zo stroomt Kafka levenskracht toe als hij schrijft. Hij verklaart Felice dat hij alleen de moed had opgebracht naar haar hand te dingen omdat hij zich sterk voelde, vlak nadat hij erin was geslaagd iets te schrijven. Schrijven, en alleen schrijven, maakte bij hem krachten los waarvan hij zich anders afgesneden voelde. Daarom kon hij als het schrijven lukte ook standvastiger en kraniger optreden. Daarbij past ook dat

Kafka uiterst levendig uit zijn eigen teksten, maar ook uit die van anderen kon voordragen en dat ook heel graag deed. Hierbij kwam deze eerder schuchtere mens helemaal uit de verf, of beter gezegd: hij ging dan helemaal op in wat hij voordroeg en bracht dit volmaakt tot uiting. Voor wie zulke voordrachten van Kafka had meegemaakt, waren ze onvergetelijk. Als hij schreef en als hij iets voordroeg was Kafka een ander mens geworden.

Een van de bronnen van het schrijven is inderdaad ook het plezier van gedaante te wisselen. Een ander zijn, op zijn minst bij wijze van proef, met de mogelijkheid die gedaantewisseling ook weer ongedaan te maken. In het beroemde verhaal 'De gedaanteverwisseling' zal Kafka echter een onherroepelijke gedaantewisseling beschrijven – die in een reuzenkever. Hier slaat het plezier van gedaante te wisselen om in een nachtmerrie, die vervolgens toch ook weer met plezier wordt beschreven.

Wat in de buurt komt van het plezier van gedaante te wisselen is de drang tot nabootsen. Kafka zelf heeft over zijn mimetische begaafdheid gesproken. In 1911 leerde hij een vriend van Tucholsky kennen, de tekenaar en karikaturist Kurt Szafranski, en beschrijft vervolgens in zijn dagboek de volgende scène: 'Szafranski [...] trekt onder het tekenen en kijken gezichten, die met het getekende verband houden. Dit herinnert me eraan dat ikzelf ook een groot talent heb om anderen na te doen, dat niemand opmerkt. Hoe vaak moest ik Max niet nadoen.'

Het mimetische verlangen drijft iemand boven zichzelf uit, laat iemand deelnemen aan een ander leven en is op die manier ook verbonden met het schrijven.

Nu moet het schrijven ook worden beschermd en behoed en dat vergt teruggetrokkenheid. Een tegenstrijdige

beweging: de kracht van het schrijven laat hem op mensen afstappen én drijft hem in het isolement, dat hem alleen als hij schrijft geen angst inboezemt. Linksom of rechtsom, hij put levenskracht uit het schrijven.

Hij put die niet uit de gewone levenssferen van de gemeenschap, het gezin, het beroep, de religie, de seksualiteit. Omdat hij het schrijven heeft, beklagt hij zich er niet over dat hij 'nooit was meegevoerd op de stroom van het leven'. Het gevolg daarvan is dat hij ook in overdrachtelijke zin is vermagerd. 'Toen het in mijn organisme duidelijk was geworden dat schrijven de vruchtbaarste richting voor mijn wezen was, kreeg dat alle nadruk en liet het alle vermogens die gericht zijn op het genot van seksualiteit, eten, drinken, filosofisch nadenken en vooral van de muziek, versloffen. In al die richtingen vermagerde ik.'

Dat noteert hij in de oudejaarsnacht van 1911/12 in zijn dagboek en gaat dan bijna euforisch verder: 'Ik hoef dus alleen maar het kantoorwerk aan de kant te gooien om, aangezien mijn ontwikkeling nu is voltooid en ik zover ik het kan zien niets meer heb op te offeren, aan mijn werkelijke leven te beginnen.'

Dus met het schrijven begint voor Kafka het werkelijke leven.

De vroege probeersels tellen voor hem nog niet. Hij was daar in zijn schooltijd op het Deutsche Altstädter Gymnasium in Praag mee begonnen. Hij was zelfs aan een roman begonnen, die ging over twee broers, waarvan de een in de gevangenis zat en de ander naar Amerika was geëmigreerd. In die tijd vond hij het nog prettig als anderen hem bij het schrijven gadesloegen. Dat vervulde hem met trots. In zijn dagboek herinnert hij zich een zondagmiddag bij familie. De jongen had zijn schriften meegenomen om er ook daar

voor ieders ogen in te schrijven: ‘Het is heel goed mogelijk dat ik [...] door het verschuiven van het papier op het tafelkleed, door te tikken met mijn potlood, door vanonder de lamp om me heen te kijken, iemand wilde verlokken dat wat ik geschreven had weg te halen, het te bekijken en mij te bewonderen.’

Uit dit gevoel tot iets groots geroepen te zijn, werd hij opgeschrikt toen een oom het beschreven vel oppakte, het las en opmerkte: ‘Het gewone gekrabbel.’

De trotse jonge schrijver die voor zichzelf schrijft en toch hoopt op aandacht, voelde zich op dat moment uit het gezelschap verstoten en kreeg, zoals in het dagboek enigszins pathetisch te lezen staat, ‘een inkijsje in de kille ruimte van onze wereld, die ik met een vuur waarnaar ik eerst wilde zoeken moest verwarmen.’

Schrijven betekent dus: dicht bij een vuur, een inspiratie komen. Gedurende zijn schooltijd was het vooral één medeleerling, Oskar Pollak, wiens nabijheid Kafka zocht om het vuur te bewaren. De herinnering aan die vriendschap gaf zijn schooltijd met terugwerkende kracht een beetje glans, die verder voor hem volledig ontbrak. Kafka was weliswaar altijd een goede leerling geweest, maar hij had zich, in elk geval voor zover hij zich kon heugen, altijd een mislukkeling gevoeld en met schrik het ogenblik verwacht dat eindelijk duidelijk zou worden ‘hoe het mij, de slechtste en in elk geval domste leerling was gelukt omhoog te kruipen en die klas te halen’. Zo ging het natuurlijk niet, hij hoorde bij de eindexamens altijd tot de besten.

Oskar Pollak was tijdens zijn schooltijd en ook nog gedurende de eerste jaren van zijn studie Kafka’s literaire vertrouweling. Kafka vertrouwde hem zijn literaire pogingen ter beoordeling toe. Hij schreef hem: ‘Kluizenaarschap is